

Hebrew Writers Association in Israel

למפרשי עגנון

Author(s): א. י. ברור

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. / 1969), pp. 145-147 טבת תשכ"ט ינואר

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23861572>

Accessed: 27-03-2018 08:22 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

קהילה חסידית. הבעיה הלאומית הכללית היא המרכזית בחברתנו.

אני: ומה על מעמדה של האשה בחסידות?

היא: הבעש"ט אמר לאחר שנפטרה אשתו: "אני עכשיו פלג-גופא, חצי גוף. התכונות לעלות בסערה השמימה. עתה, משאני פלג-גופא, אני יכול לעלות בסערה". אחד החסידים הראשונים הסביר אימרה זו בפשוטות על מעמדה של האשה: "כשאני יוצא לשוק, אני יוצא עם סוסים. המשום כך אהב את הסוסים? אדם נושא אשה כדי לקיים מצוות פריה ורביה", כלומר כאמצעי לקיים את מצוות הבורא. החסידות הנהיגה דיסציפלינה חמורה, ולמעשה היתה זו גם תנועה אריסטוקרטית, אם כי עברו עליה גלגולים של וולגאריזאציה. החברה החסידית ידעה הרבה משרבים פנימיים, ומשמעותם עדיין צריכה חקירה. כמו כן אינה דומה החברה החסידית בגאליציה לזו שבפולין, למשל.

שאלתי: עמדתך כלפי החסידות קרובה יותר לזו של "מתנגד"?

היא: לא. המתנגדים היו אינטרסנטים לשמירת הצביון החברתי הישן של היהדות. עמדתי אינה של תמיכה ולא של התנגדות. אינני שלמה עם אלה הצובעים את החסידות באור רוד. אני מבקשת להעמיד את החסידות על מהותה במסגרת הנתונים ולפי ערכיה.

רק בנתונים חיצוניים של הפעילות החברתית ולמצוא להם פתרונות מתאימים.

אני: מה טעם להשוות בספרך את התנועה החסידית לזרמים קוויאטיסטיים בנצרות?

היא: לא ביקשתי להשוות. זו לעצמה וזו לעצמה. רציתי רק להראות כי היסודות הקוויאטיסטיים, העולים מדי פעם בדתות שונות, מצויים גם בעולמה של החסידות. כדי להוכיח שמצויות רקמות מסוימות בתרבויות חברתיות, שאם אומרים לגביהן אל"ף, ממילא עולה ב"ת. אם יש לזרם חברתי יסוד מסוים, ממילא יופיעו עמו כל אברי המשואה בזה אחר זה ויציגו תופעה הגירנית רצופה ודומה. לא אומר שזה מחקר השוואתי, ולא ביקשתי להוכיח שהחסידות היא קוויאטיזם, שכן קיימת בה גם מערכת אקטיביסטית, אבל ביקשתי להצביע על דבר שכמעט הושק, שנטיותיה הפאסיביות מהוות מוקד מכריע ורב-משקל.

עמדה השיחה על גורלן של כל התנועות, שקמו בחוץ לארץ, המאבדות את הצדקתן להמשך קיומן בארץ; הן מאבדות מקור יניקתן, שהרי בארץ קיימת מציאות חברתית שונה, שבעיותיה שונות.

אמרה: יכולים חסידי צאנו להקים קריה. לא תהיה זו כאותה תנועה שהיתה בחוץ לארץ. העליה לרגל היא כוח מלכד גדול יותר מקריה קבועה. הוא הדין לגבי כל

א. י. ברור / למפרשי עגנון

של עגנון היתה יידיש, וממנה העתיק קצת לעברית שלו. ב"סיפור פשוט", פרק ג', פסקה 9 כתוב: כיון "שצירל מוקינה ואין השדכנים חנקפים רגליהם" (להציע לה שידוך). מקורו של עגנון ל"ניקוף רגלים" בבבלי סוטה, כ"ב ע"ב, אבל שם מובן אחר. ברייתא דנה בשבעה מיני פרושין (פרושים), רובם צבועים, ואחד מהם פרוש נקפין... המקניף את רגליו. רש"י מפרש: מהלך בשפלות — עקב בצד גודל ואינו מרים רגליו מן הארץ, ומתוך כך מנקף אצבעותיו באבנים. ברור, שלא לכך מתכוון עגנון, אלא לאמור ביידיש: זיי שלאגן זיך נישט אפ די פיס — אינם מייגעים רגליהם. נימה של בדיחה עם שמחה לאיד במימרה זו, בלשון פשוטה אמרו:

ב"מאזנים" כרך כ"ז עמ' 217 כתבתי, שלהבנת רוב חיבורי עגנון דרושים הסבר-לשון ועניין, כי הוא משתמש במלים ובצירופיהן מכל אוצר ספרותנו, ומהן בלתי ידועות לציבור הקוראים הרחב. מערכת הירחון העירה למאמרי, שצעדים ראשונים להגשמת משאלתי כבר נעשו ע"י הוצ' שוקן, והיא שזיכתני בשבע חוברות מיצירת עגנון, שיצאו עלידה, "בצירוף הערות, ביאורים ומראי מקומות".

עיון קל בהן הוכיח לי, שפרשנות עגנון קשה ממה ששיערתי בשימתי. לפני היכנסי לפרטים אציין דוגמה: בדפוס-לשון ובצירופים מתור הזהב בספרד מבחינים בלשנים את המקור הערבי של חידושים בעברית; שפת ילדותו

בגרות, מגמה הומניסטית, יודע מה זה, ובכל זאת לא הסביר מפרש „בלבב ימים“ (עמ' 18, שורה 18) לקוראיו פרט זה שבאמונת חכמים. אודה שאיני יודע אימתי נוצר מושג זה, וכדי לברר את המקור יש לפנות לחוקרי הקבלה המובהקים.

ב„סיפור פשוט“ עמ' 94, שורה 4 מלמטה, כתוב: „כביכול עדיין ישן בשמי מרומיו והוא [גדליה החלבן] מהלך עם אביו וכליהם על כתפיהם — — —“ המלה „כביכול“, המרמזת על הקב"ה והבאה כדי להרחיק כל צל של גשמיות, שגורה בפי אנ"ש החסידים. הבא לשמוע „תורה“ מפי אדמו"ר באפולונית של סעודה שלישית בשבת יקלוט אותה כמה פעמים. מקורה הראשון — עד היכן שידי מגעת — במכילתא מסכת דפסחא (פרשת בא) סעיף י"ד בסוף: רבי עקיבא אומר אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו כביכול אמרו ישראל לפני הקב"ה עצמך פדית — — — וכשעתידין לחזור כביכול שכינה עמקן, ואומר אתי מלבנון כלה (שיר השירים, ד', ח')... כביכול אני (הקב"ה) ואת (כנסת ישראל) ללבנון עולים. במדרשי חז"ל אין „כביכול“ נפוץ, ועל-כן אין להניח „כביכול“ ללא ביאור, המשפט הוא בדיחה הפלגה, שהחלבנים השכימו לעבודתם בעוד „אשר לא יגום ולא יישן“ (תהלים קכ"א, ד') עודנו נרדם במרומיו. על אף יראת-שמיים לא נמנעו יהודים מבדיחות כאלה.

יש והסברים לשוניים וענייניים קשורים זה בזה, ומי שאינו בקי בסדרי המדינה, או הציבור היהודי, לא יבין את הכתוב ב„סיפור פשוט“ עמ' 54, שורה 11: „הסחורה טובה והמאזניים מעוינות. הלכותות והקיסר יכולים להיות מרור צים“. מה זה מעוינות, ומה עניין הקיסר לחנות בבוצ'אץ? המילונים ללשון חז"ל ואף מילון אבן-שושן לא יסבירו לנו את העניין. המפרש שותק, והבקי בחיי גאליציה האוסטרית מבין: העם זיהה את השלטון עם הקיסר. משרד מיוחד בכל עיר פלך היה בודק המאזניים המידות והמשקלות וטובע חותמת על הבדוקים ומבוקרים. שוטרי-המדינה (היו גם שוטרי-העיריות) היו מבקרים בחנויות לראות את המאזניים והטילן קנסות על עבריינים. המאזניים של הירשל היו „מעיינות“, כלומר בדוקות ומאושרות — revidiert, kontrolliert בגרמנית וביידיש. ובכן ה„קיסר“ (קרי השוטר, זאנדארם בלע"ז) והלקר חות היו מרוצים. האם יבין הקורא את המשפט המצוטט בלי הסברה?

ישנן טעויות בדבר הלכה בהערות ל„בלבב ימים“. בעל הפירושים ל„סיפור פשוט“ מסביר בעמ' 96 כראוי עניין תפלין דרש"י ודרבנו תם,

אינם באים או אינם מחזרים אחרי משהו. האימום של יידיש בראשית המאה ה-20 מדרום-מזרח גאליציה ניכר בסיפורי שבוש-בוצ'אץ. יידיש זו יודעיה הולכים וכלים, והמפרש סגנון עגנון מתוך ידיעה זו הריהו כמציל מן הדלקה. (סיפור פשוט" תורגם ליידיש וכדאי לבדוק, אם זוהי היידיש של עגנון משנת 1905).

משבע החוברות בחרתי שתיים לבדיקה יסר דית, משני סוגים ומשני מפרשים, „סיפור פשוט“ עם הסבריו של נ. גינתון ו„בלבב ימים“, מפורש על-ידי ש. גדון. מהשתיים אפשר לדון על האחרות. בביאור מלים קשות וציון מקורן בספרות הדתית השקיעו המפרשים עמל רב, ידע ובקיאיות בלתי מצויה בקרב סופרים מהדור החדש. אבל מפעל מפואר זה טעון תיקון והשלמה. יש ועגנון סוטה מהמקובל ומהרשום במילונים ללשון חז"ל, וסטייה כזו רצוי לציין. למשל, „אנינות“ בספרות ההלכה היא האבלות שעד אחרי יום הקבורה והלילה שלאחרי. המפרש בעמ' 23 של „סיפור פשוט“ רושם: אבל כבד, יגון, זה נכון במקום זה, אבל רצוי שלא יישכח המובן המקורי. „יושב-קרנות“ אין לפרש „בטל-נים“, אלא „הולכי-בטל“. ל„בטלן“ שני מובנים: קדום שבלשון המשנה, וחדש שביידיש. „עשרה בטלים“ שבמשנה מגילה א', ג' הם אנשים היושבים בקביעות בבית-הכנסת ומשלמים את מניין העשרה — לפי פירוש רבי עובדיה מבר-טנורא. לא יושב-קרנות המה, אלא עוסקים בתורה ובתפילה. ביידיש „בטלן“ הוא תלמיד חכם מנותק מהוויות העולם הזה. ואם תודמן המלה בטלן או בטלנות בכתבי עגנון, הסימאני טיקה נקבעת כמו ביידיש.

סטארוסטה, starosta ב„סיפור פשוט“ אינו זקן הכפר כמו ברוסית, אלא כמו בפולנית, כלומר בימי פולין הישנה (עד 1772) — בעל אחוזת (עיירה או כפר) שניתנה לו מהמלך לימי חייו, ובמותו חזרה לרשות האוצר, ובימי אוסטריה ופולין המחודשת שר פלך (בגרמנית Bezirk).

הסברי הלשון הם בדרך כלל טובים. אבל יש להצטער על הרבה מלים, שהמפרשים הניחו ללא ביאור. בשיחה האחרונה עם רש"י עגנון, שזכיתי לה בין כסה לעשור השנה, סיפרתי לו, שעורך מחק באחד ממאמרי המלים תשובת המשקל (תשובה בסיגופים שקולים כנגד ההנאה מהחטא). הגיב איש שיחי: יתכן שאינו מבין מה זה. איני חושד במפרשים בכך, בוודאי לא עמ' דו על מעוט ידיעת לשון קדומים בקרב הציבור, ועל-כן ויתרו על הסבר מושגים אחדים. המושג „עליית נשמה“ הידוע בספרי מקובלים וחסידים ובסיפוריהם-מעשיותיהם — מי מבעלי תעודת

ומנהגים טעונים בדיקה כך גם הביאורים ההיסטוריים, ואולי עוד יותר מזה. רבי ישעיה הורוביץ בעל "שני לוחות הברית" נולד בשנת ש"כ (1560) ולא בש"ב (אולי טעות דפוס). "המגיד" יצא בליק רק בראשיתו, משם עבר לברלין ולסוף לקארקוב ונפסק ב־1900, ולא ב־1890, ככתוב בהערה. כתב שורות אלה (יליד 1884) זכה עוד להתבשם ממאמריו, משיריו ואף ממודעותיו. ספק אם עגנון הספיק לקרוא את "המגיד", אך שמע עליו מפי משכילי עירו. אולי מצא גליונות ישנים. גם זה היה חומר־קריאה בימים ההם. ועגנון מתכוון לתקופת ברלין או קראקוב ולא לתקופת ליק. הטאטארים, שהיו פושטים בגדוד בתחום גאליציה, לא מממלכר תיהם שעל הוולגה באו, אלא מקרים. רבי חיים בן־עטר, בעל הפירוש לתורה "אור החיים", לא עלה לירושלים בראשית המאה ה־18, אלא בשנת 1742 ונפטר ב־1743, ולא הספיק להיות מ"בוני הישוב".

משכילי בוצ'אץ', וגאליציה בכלל, לא הסתפקו בלימוד "פסוק", כלומר תנ"ך, אלא למדו גם גרמנית, כפי שיוצא מסיפורי עגנון ו"סיפור פשוט" בכללם. הערכת המפרש אינה נכונה. רצוני להביע עצות לתיקון פרשנות עגנון. ראשית יש למסור את הטכסטים למורי ספרות בכיתות העליונות של בתי ספר תיכוניים טובים, כדי שהם ותלמידיהם יצינו את המלים הטעונות ביאור. ואז בוודאי יוברר כי מה שעשו שני המפרשים יש להרחיב.

בנידון דינים ומנהגים וספרות רבנית יש להסתייע במומחים, שוודאי לא יכתבו כי רבי יצחק אלפסי היה פוסק וספרו הוא פירוש על התלמוד ("בלבב ימים", עמ' 11, הערה 11). גם מושגים הקשורים בהיסטוריה יהודית וכללית ובגיאוגרפיה יש למסור למומחים. עגנון, העובר לפרקים מציאות ריאליה לחזונות־היות חלומות ולשיחות בהמות וחיות, מדקדק ברקע ההיסטורי והגיאוגרפי. מפת הדרכים של דמויותיו הנודדות ב"בלבב ימים", ב"הכנסת כלה", ב"תמול שלשום" וכו' מתאימה למציאות.

ואילו חברו הפרשן ל"בלבב ימים", עמ' 55, כותב, שיש הנהגים להניח תפילין כדעת רש"י ורמב"ם, ויש הנהגים כדעת ר"ת. ויש יוצאים חיבתם לפי שתי הדעות. הרי זו סתירה בין שתי חוברות, שנעלמה מעיני המערכת של הוצאת הספרים. הבקי יודע, שאין מברכים על תפילין דרבנו חם ואין אדם יוצא בהם ידי חובתו. ספק אם נמצא זה 750 שנה רב שבפסק כר"ת בהלכות תפילין. דרך אגב: גם בטכסט של עגנון יש שיבושים קלים (עיין יורה דעה, אורח חיים סימן כ"ה, סעיף י"א). המנהג שהוא מייחס לבעל "בית יוסף", הוא רבי יוסף קארו, מקורו בספרי קבלה ולא בהלכה. הרמ"א מביא.

מן ההסבר ל"קדושה" ("בלבב ימים", עמ' 22) יסיק הקורא, שאינו בקי בהלכות תפילה, כי "שמונה־עשרה" מתפללים רק בציבור. יש גם להבחין בין "קדושת השם" בלשון חז"ל ובין "קדושה" במובן המאוחר.

ב"בלבב ימים", סוף פרק י"ג מסופר, שהעולים לירושלים, "שתו מכל היינות ובירכו הטוב המיטיב". עגנון שכן, כנראה, שקוראיו לא למדו הלכות ברכות הנהיגין ואינם יודעים שיש לברך על שינוי היינות ברכת הטוב והמיטיב כברכה ראשונה, אחרי שבירכו כבר בורא פרי הגפן על סוג היין הראשון (יורה דעה, אורח חיים, ס' קכ"ה). המפרש עירבב בהערותיו ברכת הטוב והמיטיב עם ברכה אחרונה מעין שלש.

מלבד הטעויות יש צמצומים מטעים. ב"סיפור פשוט", עמ' 64, העיר המפרש: מנהג הוא לשבור צלחת בשעת אירוסין, ובשעת מעשה קוראים המסובים: מזל טוב! מזל טוב! זה נכון, אבל חסר, שגם אחרי הקידושין תחת החופה שוברים כלי, וטעם המנהג זכר לחורבן ירושלים ובית המקדש, כדי לקיים: תדבק לשוני לחכי — אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי. לקערה ששברו ביום כלולות הירשל ומינה חלק בשיבת ציון החדשה. בלי הסבר זה יחשוב הקורא בן־זמננו, שהוא מנהגם של גבערים מדעת, אולי אמונת הבל או כישוף. כשם שביאורי דינים